

прикрашені вертикальними або горизонтальними розчосами на вінцях. Для посудин із кулястим корпусом і низьким плоским денцем характерним було застосування одинадцяти горизонтальних рядів, утворених відтисками нитки. У цьому ж шарі знайдено й невелику кількість мисок, які зазвичай майже не мали орнаментатії; лише на одній зафіксовано навскісні відбитки зубчатого штампю. Чаші, навпаки, вирізнялися більшою різноманітністю форм та орнаментатії: на них робили широку хрестовину, яка поділяла поверхню на чотири окремі поля, а внизу розміщувався невеликий круглий піддон.

Кераміка середнього культурного шару демонструє дещо інші тенденції. Для її оздоблення застосовували гребінчастий штамп, а також використовували техніку приєднання вінців за допомогою пальцевих защипів, що саме по собі розглядалося як декоративний елемент. Для з'єднання деталей горщика додавали об'ємні наліпи у вигляді невеликих кульок, які отримали назву «перлини». Вони розташовувалися в основі вінець як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку. Орнаментальний комплекс цього шару вирізнявся активним використанням шнурового декору, гребінчастого штампю, мотиву зигзагу та декоративних перлин. Це вказує на зростаючу декоративну розвиненість і прагнення до багатшого оздоблення.

У верхньому шарі простежується ще ширший спектр прийомів. Використовували гребінчастий і шнуровий орнаменти, пальцеві защипи, різноманітні вдавлення та нарізки. Натомість орнаментатія круглих наліпів майже зникає. Невелика кількість горщиків прикрашалася вертикальними розчосами. Поряд із цим застосовували горизонтальні лінії, ямки, нігтьові вдавлення, подвійний зигзаг та відбитки шнура. Для чаш характерним було розташування горизонтальних відбитків біля краю, від яких вниз спускалися трикутники. Таким чином, верхній шар фіксує розвиток та урізноманітнення орнаментатії у напрямі більш складних і комбінованих композицій.

Отже, аналіз кераміки з Михайлівського поселення показує, що для орнаментатії посуду ямної культури найбільш поширеним було використання гребінчастого та зубчатого штампів, застосування декоративних перлин, мотиву зигзагу та відбитків перевитого шнура. Значно рідше зустрічаються різні защипи, глибокі нарізки, нігтьові вдавлення та поодинокі ямки. Усе це свідчить про багатство технічних прийомів та художніх рішень, що відображали як загально-культурні традиції, так і локальні варіанти розвитку орнаментатії.

Назарій Данильчук (Тернопіль)

КЕРАМІКА ГАВА-ГОЛІГРАДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЕКСПОЗИЦІЇ БОРЩІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Борщівський обласний краєзнавчий музей є провідною науковою та просвітницькою установою півдня Тернопільщини, що займається всебічним вивченням давнього минулого краю. Окрім іншого, ще з 1991 року при музеї діє археологічна експедиція, що до сьогодні займається вивченням археологічних пам'яток краю. Особливе місце серед них займають старожитності Трипільської культури.

Музей був заснований ще у 1976 році, однак тоді був радше ідеологічною установою та висвітлював переважно здобутки окупаційного комуністичного режиму. Із проголошенням незалежності України, він зазнав істотних змін та перебудови, що торкнулася у тому числі й історико-краєзнавчого відділу. У 1990-х роках експозиція останнього була оформлена за хронологічним принципом та почала розповідати про всі періоди історії краю, від найдавніших слідів проживання людей на наших теренах до сучасності.

Епоха бронзи та раннього залізного віку представлена різними археологічними артефактами, а саме: виробами із бронзи, кременю, кістки та глини. Гава-Голіградська культура представлена копією золотого Михалківського скарбу та керамікою, яка і є предметом нашого дослідження.

Керамічний посуд представлений двома цілими виробами (мискою та горщиком) та чотирнадцятьма фрагментами. Усі згадані артефакти можна розділити на дві групи: 1) артефакти, що були віднесені до основного фонду; 2) артефакти, що зараховані до науково-допоміжного фонду. Їхнє походження пропонуємо розглянути саме за таким поділом, що логічно розмежує два джерела надходження.

До першої групи зараховано шість фрагментів, що були передані Юрієм Малєєвим до музею у 1979 році. Вони походять із городища Гава-Голіградської культури у с. Кривче (сучасна археологічна назва Кривче-І), дослідження на якому археолог проводив у цьому ж році. Вони були описані та віднесені відповідно до основного фонду музею.

Вироби із другої групи, або були випадково знайдені та передані до музею жителями краю, або виявленні співробітниками музею, під час планових археологічних обстежень території.

За технологією виготовлення можемо розділити посуд на кухонні та столові, відзначимо, що останній групі належить більшість виробів у тому числі і два збережених. Колір поверхні переважно сірий, чорний та коричневий. Більшість фрагментів мають чорне або коричневе лощення.

Дві цілих посудини представлені невеликим горщиком та мискою. Горщик невеликих розмірів із випуклими злегка бочками, що переходять у невеликі, злегка відігнуті назвні вінця. Денце плоске та широке, а плечики оснащені кількома виступами-ручками. Невеличка частина вінчика та стінки втрачена. Миска має конічну форму, що переходить у чітко виділену придонну поверхню та плоске денце, вінця майже не відділяються від стінки та злегка нахилені до середини. Миска збережена повністю, але реставрована із трьох великих фрагментів.

За фрагментами ми можемо відтворити тонкостінну миску імовірно округлої форми, із злегка загнутим до середини вінчиком. Миска має гарне лощення та чорна із середини, а зовні має чорно-сіре забарвлення. Інші фрагменти імовірно належать горщикам, однак через фрагментарність встановити форму складно. Один фрагмент стінки, що має значну випуклість можна зарахувати до амфори типу Вілланова. На це вказує форма та чорне лощення поверхні, що також доповнене косими, вертикальними канелюрами.

Орнамент переважно наліпний, серед якого ручки-упори, наліпний валик, невеликі округлі виступи та масивний зрізаний виступ. Два фрагменти оснащені вертикальними косими та горизонтальними канелюрами, що доповнюють гарне чорне лощення. Один вінчик, що має вже згаданий зрізаний виступ, має також заглиблені невеликі вдавлення, по всій збереженій частині виробу.

Отже, у експозиції Борщівського обласного краєзнавчого музею експонуються дві цілі керамічні посудини та чотирнадцять фрагментів кераміки. Більшість виробів можна зарахувати до столового посуду, а окремі імовірно до кухонного. Серед типів маємо повністю збережену конічну миску із чітко виділеною придонною частиною, цілий невеликий горщик із ручками-упорами на висоті плечиків, фрагмент іншої тонкостінної миски, фрагменти горщиків та, імовірно, фрагмент стінки амфори типу Вілланова. Серед орнаментів переважають наліпні: ручки-упори, валики, невеликі округлі виступи та масивний зрізаний виступ. Окрім того є горизонтальні та

вертикальні канелюри, на невеликі, округлі вдавнення, що доповнюють композицію масивного зрізаного виступу.

Знахідки ілюструють значну присутність населення Гава-Голіградської культури на теренах нашого краю та значні перспективи подальшого вивчення пам'яток та керамічного комплексу згаданої культури.

Володимир Кіцак, Богдан Баран (Тернопіль) **СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В ПЕРВІСНОМУ** **СУСПІЛЬСТВІ**

Одним із основних питань під час вивчення навчальних дисциплін «Історія первісного суспільства» та «Преісторія та археологія України», «Методика археологічних досліджень» є питання становлення політичної влади в первісному суспільстві.

Разом із вдосконаленням знарядь праці, підвищенням рівня технологій обробітку землі та ускладненням суспільного виробництва відбувалось зміцнення організаційно-управлінської функції, тобто функції влади. До того ж суспільне і майнове розшарування породжувало протиріччя і конфлікти. Привілеї і багатства родоплеємної верхівки потребували охорони від посягань з боку інших общинників, а також від нападів сусідніх ворожих племен. Традиційні органи влади, просякнуті первісною демократією, виявилися для цієї роботи непридатними. Тому неминуче повинні були поступитися своїм місцем новим формам спочатку ще потестарної, а потім – вже політичної організації.

Однією із найважливіших таких форм ускладнення влади були чоловічі або таємні союзи. Ймовірно, таємні союзи виростили з чоловічих, але функції їх є надзвичайно близькими. Чоловічі будинки, які існували ще на стадії пізньопервісної общини, в епоху політогенезу стали організаційними центрами особливих союзів, які включали як родичів, так і неродичів, членів різних але споріднених общин. У багатьох суспільствах такі союзи у своєму розвитку перетворилися в об'єднання здебільшого багатих людей, тому що для вступу вимагалися великі натуральні або грошові внески, влаштування дорогих бенкетів і т.д. Чоловічі союзи ніби висмикували своїх членів з-під влади традиційної родоплеємної організації, захищали їх впливове положення і приватну власність, тероризували всіх незадоволених. У ряді суспільств Західної Африки чоловічі союзи взагалі відтіснили на другий план родоплеємні органи влади і перетворилися на могутні міжплеємні організації, які заволоділи функціями охорони громадського порядку, винесення та впровадження судових рішень, вирішення питань міжплеємних воєн та миру.

Керівників племені для мирного часу в науковій літературі за звичай позначають як родоплеємну знать або родоплеємну аристократію. Дійсно, з монополізацією керівництва суспільним виробництвом і перерозподілом суспільного продукту самі носії родоплеємної влади, і сама їх влада відділялася від своїх співплеємників. Власноручне розпорядження суспільним продуктом дозволяло таким керівникам оточувати себе ораторами, вісниками, радниками особистими охоронцями, катами тощо. Влада їх була особливо великою тоді, коли вони одночасно були військовими і релігійними лідерами.

Військові лідери могли бути вихідцями як із середовища родоплеємної знаті, так і уславленими воїнами-простолюдинами, які вирізнялись особистою силою чи вмінням володіти зброєю. З розвитком військової діяльності в епоху політогенезу військові лідери швидко відтіснили інших лідерів. Спираючись